

УДК 340.12

Черник Наталія Степанівна,
викладач кафедри
церковно-канонічних дисциплін та філософії права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ХРИСТІЯНСЬКІ ЗАСАДИ СУДОЧИНСТВА ПЕРІОДУ ДИРЕКТОРІЇ УНР ТА ЗУНР

У статті здійснюється аналіз розвитку системи судочинства періоду Директорії УНР та Західноукраїнської Народної Республіки. Визначається міра впливу християнських правових ідей на норми судочинства, ступінь їх практичної реалізації та впливу на процеси державотворення у період національно-визвольної боротьби.

Ключові слова: Директорія, УНР, ЗУНР, система судочинства, суд, реценіювання, воєнне судочинство.

Постановка проблеми. У наших попередніх дослідженнях ми здійснили спробу аналізу рівня впливу християнських правових норм на систему судочинства Гетьманату П. Скоропадського. Для формування цілісного уявлення про рівень впливу правових норм християнства на законодавство у період національно-визвольних змагань, необхідно охарактеризувати зміст системи судочинства Директорії УНР та ЗУНР, що і становить наукову актуальність нашого дослідження.

Загалом, система судочинства у період національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. є ключовою у контексті державотворчих процесів та становлення національної державності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою нашого дослідження стали наукові праці таких вітчизняних науковців, як В. Клочков, О. Копиленко, М. Кравчук, В. Рум'янцев та ін.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття впливу християнських правових норм на систему судочинства Української Народної Республіки періоду Директорії та Західноукраїнської Народної Республіки, визначення рівня практичної реалізації норм судівництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після падіння Гетьманату й приходу до влади Директорії знову постала проблема перебудови державного апарату, в тому числі й судового. Директорія не сприйняла здобутків гетьманату в державотворенні і не повернулась до державних інституцій УНР часів Центральної Ради, хоча формально була її правонаступницею. Керівництво Директорії на чолі з В. Винниченком та С. Петлюрою намагалися зробити свій оригінальний внесок у розбудову Української держави, а в кінцевому випадку опинилась на роздоріжжі. Зусилля в галузі державного будівництва, зокрема судоустрою, були хаотичними й неефективними, а вакуум у судовій системі заповнило надзвичайне військове судочинство.

Не зважаючи на те, що Директорія утвердила свою владу 14 листопада, тільки 1 грудня 1918 р. було ухвалено постанову, що «суд на території Української Народної

Республіки твориться іменем УНР» [11]. Наприкінці грудня того ж року вона скасувала Державний Сенат, заснований гетьманом, а 2 січня 1919 р. був підтверджений закон про відновлення діяльності Генерального суду часів УНР, щоправда, з назвою «Надвищий суд» [4, с. 403, 404]. 24 січня була відновлена діяльність апеляційних судів, заснованих Центральною Радою [2]. Варто зауважити, що попри ліквідацію системи державних органів Гетьманату, в системі судочинства Директорія намагаючись зберегти мирові судові установи, і на підтвердження цього 19 лютого 1919 р. прийняла закон «Про вибори та призначення мирових суддів», яким установлювалося, що органи місцевого самоврядування повинні найближчим часом обрати мирових суддів за нормами закону Тимчасового уряду від 4 травня 1917 р. [3].

В основу нової моделі судової системи «другої УНР» Директорія поклала принципи судоустрою дореволюційної Росії, дещо модифіковані Центральною Радою й Гетьманом. Але складна геополітична ситуація, в якій опинилася Україна, необхідність вести воєнні дії проти більшовиків, білогвардійців, анархістів, Антанти й поляків, зумовлювали суттєві аномалії в судоустрої УНР [7, с. 107]. На практиці функціонувала і діяла також надзвичайна судова система, досить далека від принципів, законодавчо проголошених Директорією. У перші місяці діяльності Директорії основними судовими установами УНР стали воєнно-польові суди, які були започатковані наказом С. Петлюри й О. Осецького від 22 листопада 1918 р. На його підставі при всіх військових частинах засновувалися воєнно-польові суди в складі 2-х старшин, 2-х козаків, прокурора й секретаря, які призначалися наказом місцевої військової влади [13, с. 57].

Для правової організації даних судів застосовувалися російські Військовий статут про покарання 1869 р. й Положення про польове управління військ у воєнний час 1914 р. Формування надзвичайної судової системи Директорії на цьому не закінчилось, і 20 грудня 1918 р. було створено позасудовий орган – так звана «дев'ятка», комісія в складі 9 членів – представників від Головного військового юридичного управління, військових частин та Міністерства юстиції для термінового розгляду справ усіх супротивників нової влади [8, с. 154].

У такій системі й повноваженнях судових установ чітко простежується намагання Директорії перетворити їх на знаряддя боротьби з політичними опонентами. Разом з тим аналізуючи зміст системи судочинства Директорії важко говорити про вплив на її організацію і роботу засад християнського права та етики. Це можна пояснити тим, що вона успадкувала систему судочинства Центральної Ради та Гетьманату, а за умов важкої геополітичної ситуації та умов військового стану, судове законодавство не могло лібералізуватися чи набувати демократичних норм.

Широка підсудність воєнно-польових судів призвела до того, що суд при штабі корпусу не встигав розглядати справи, а тому 20 грудня 1919 р. в Києві було запроваджено вже 2 військово-польові суди. При цьому зменшився і склад судової присутності: тепер суд працював у складі головуючого і 2-х суддів за наявності 2-х запасних. Судова система, створена Директорією в перші місяці її існування, не відповідала демократичним принципам і не змогла виконати завдань, які на неї поклалися. Тому 26 січня 1919 р. воєнно-польові суди на території УНР було скасовано. Того ж дня Директорія затвердила закон «Про надзвичайні воєнні суди». Вони були винятковими й діяли на фронтах і в місцевостях, де оголошено воєнний стан. А якщо взяти до уваги, що на підставі закону Директорії від 24 січня 1919 р. останній оголошувався на всій території УНР, то не лишається сумнівів у тому, що «класичне» правосуддя відтіснялося на другий план, а то й зовсім не діяло [6, с. 105].

Характерною рисою судової системи Директорії була надзвичайно жорстка система воєнного судочинства, аналіз якого дозволяє однозначно стверджувати про відсутність впливу засад християнського права. Причин цього декілька, і зумовлені вони насамперед не скільки недосконалістю і далекоглядністю керівництва, а умовами суспільно-політичного розвитку країни та геополітичного становища. Так, у системі надзвичайних воєнних судів не існувало ніякої інстанційності, їх вироки не підлягали оскарженню й виконувалися негайно. Єдиним винятком у системі військового судочинства була норма, що особи, засуджені до страти, мали право протягом 6-ти годин після проголошення вироку звернутися з проханням про помилування до Верховної влади (тобто до Директорії), а в діючій армії – до Головного отамана [9, с. 164].

У зв'язку з низькою кваліфікацією суддів, а в більшості випадків – навіть з її відсутністю, наказом Головного отамана від 14 червня 1919 р. суди при військових корпусах і дивізіях були розформовані, а 5 липня така ж доля спіткала й судові установи на рівні корпусів. Усі справи почав вирішувати суд при Штабі діючої армії. У такому вигляді воєнні суди діяли до кінця 1919 р. [5, с. 4-5].

Суттєвим недоліком було те, що система надзвичайного воєнного судочинства, що виникла стихійно, не володіла належною правовою базою своєї організації, мала майже необмежену юрисдикцію, ніким не контролювалася, була знаряддям репресій проти прихильників попереднього режиму, а згодом – опозиційних сил Директорії [13]. Вона була не тільки дуже далекою від виконання завдань зміцнення законності й правопорядку, а, навпаки, збільшувала свавілля отаманів і поглиблювала анархію в державі.

На території Західноукраїнської Народної Республіки проблема судочинства теж набула актуальності і на відміну від Наддніпрянщини, де керівництво орієнтувалося на зразки Російського імперського законодавства, окупаційного німецького, то в ЗУНР основним джерелом судового права було Австрійське законодавство. Найбільш цінним є досвід формування органів правопорядку, жандармерії, народної міліції, суду, прокуратури, в тому числі збройних сил, враховуючи те, що Україна перебувала в стані війни. Український національний провід відразу приступив до розбудови державного апарату, у складі якого формувалися органи охорони правопорядку, які були безпосередньо пов'язані з системою судочинства.

У цей період основним завданням влади було законодавче регулювання діяльності державних органів. Починаючи з листопада 1918 року ЗУНР схвалила ряд законодавчих актів «Про організацію війська» (13 листопада 1918 р.), «Тимчасову адміністрацію» (16 листопада 1918 р.), «Тимчасову організацію судівництва» (21 листопада 1918 р.), «Про державну прокуратуру» (18 грудня 1918 р.) та ін. У зв'язку з проблемою відсутності власних законів, кодифікації нормативно-правових актів які сприяли б веденню судочинства, УН Рада Постановою від 16 листопада 1918 р. залишила чинним попереднє австрійське законодавство, з дотриманням умови, що воно не суперечитиме інтересам держави. У цей час судочинство над цивільними особами здійснювали військові суди.

Прийнятий 21 листопада 1918 р. закон про «Тимчасову організацію судівництва» підтвердив правомірність повноважень судів колишньої Австро-Угорської імперії, але вже під керівництвом Державного секретарства юстиції ЗУНР. Відносно працівників судів, то ті судді, які не скомпрометували себе антиукраїнською діяльністю і прийняли присягу служити ЗУНР, залишалися на своїх посадах. Присягу також склали й інші працівники та технічний персонал судових органів. Тих, хто відмовлявся від «обітниць», звільняли з посад і позбавляли заробітної плати.

Новостворений Державний секретаріат судівництва очолив О. Бурачинський, який з самого початку перебудував структуру самого секретаріату, поділивши його на два основні відділи: особово-управляючий (персонально-адміністративний) і законодавчий. Перший – здійснював керівництво судами, прокуратурою і нотаріатом, призначав на посади суддів, прокурорів, нотаріусів та допоміжний персонал цих органів. Другий – розробляв законодавчі пропозиції для парламенту і уряду, готував проекти нормативних актів свого секретарства, здійснював нагляд за відповідністю нормативних адміністративно-розпорядчих органів законом парламенту, а також займався виданням «Вістника законів і розпорядків», офіційного друкованого органу ЗУНР, в якому містилися всі законодавчі ухвали парламенту, нормативні акти уряду та окремих секретаріатів [1].

Саме з іменем О. Бурачинського пов'язана організація судочинства ЗУНР та реформування австрійської судової системи. Особливої уваги заслуговує організація системи судочинства. На території ЗУНР було створено 12 судових округів і 130 судових повітів. Відповідно до національного складу населення нові судді мали обиратися за квотою – один мандат на 40 тис. жителів. У відповідності до системи виборів судів та національного складу населення, необхідно було обрати 144 судді окружних судів, з них 102 українців, 25 поляків, 17 євреїв [12].

У лютому 1919 р. приймається ряд законів, спрямованих на вдосконалення діяльності судових органів. Так, були прийняті Закон «Про скорочення підготовчої суддівської служби», який скоротив термін стажування суддів з трьох до двох років, Закон «Про тимчасове припинення діяльності суду присяжних» – припинив вибори присяжних у зв'язку з умовами воєнного часу. Були прийняті також закони про перехід судочинства на українську мову, про введення демократичних принципів судочинства. Продовження судової реформи в ЗУНР прийняло оригінальний напрямок: розділялося кримінальне і цивільне судочинство. Так, 11 лютого 1919 р. було видано закон про утворення в повітах трибуналів першої інстанції для розгляду кримінальних справ. Юрисдикція окружних і повітових судів обмежувалася цивільними справами. Другою інстанцією в цивільних і кримінальних справах мав бути Вищий суд у Львові, третьою – Найвищий державний суд. Тимчасово, до створення даних інституцій, їх функції виконували спеціально створені на цей час Окремий судовий сенат другої інстанції та Окремий судовий сенат третьої інстанції.

Характеризуючи вплив християнських норм права та етики на систему судочинства ЗУНР варто зосередити увагу на розпорядженні О. Бурачинського від 23 лютого і 1 березня 1919 р., яким були врегульовані розміри оплати за судові витрати, судові мито, суми оплати при розгляді цивільних справ, оплати праці покликаних експертів. Для малозабезпечених осіб передбачалися пільги, які згідно з чинним законодавством їм належали. Фахівцями обговорювалися питання створення так званих «громадських судів» для розгляду дрібних побутових справ (на зразок колишніх громадських копних судів) [1]. Нажаль цю справу не було втілено в життя.

Функції звинувачення у судочинстві виконувала державна прокуратура. У вітчизняній науці вироблено періодизацію становлення та розвитку прокуратури в Україні. Так Б. Ференц зазначає, що прокуратура в Україні у своєму ствердженні пройшла три історичних періоди: дорадянський, радянський та пострадянський який триває сьогодні, оскільки прокуратура продовжувала діяти та удосконалюватися.

Діяльність прокуратури ЗУНР регламентувалась Постановою Державного секретаріату судочинства від 18 грудня 1918 р., яка структурно складалася з окружних,

повітових та вищої прокуратур республіки. Старші прокурори, перші прокурори, їх заступники, так як і судді, повинні були скласти кваліфікаційні екзамени і прийняти присягу на вірність ЗУНР. А в разі не виконання цих умов відсторонювались від виконання обов'язків та звільнялися з посади [10].

Поряд із напрацюванням нормативно-правової бази Державний секретаріат судівництва проводив цивільну суддівську практику. Найважливішим заходом з правової та християнської точки зору було оголошення амністії засудженим за злочини проти австрійської держави, її армії або за інші правопорушення. Так, 8 березня 1919 р. на черговому урядовому засіданні державний секретар судівництва О. Бурачинський оголосив проект закону про амністію, який передали відповідному міністрові Української Народної Республіки (УНР). 10 березня 1919 р. виділ УНРади прийняв закон «Амністія», позитивно сприйнятий населенням [10]. Дана норма права, характеризувала керівництво ЗУНР виключно з позитивної сторони, оскільки у планах демократизації судової системи вони пішли далі політиків Наддніпрянщини. Саме положення про дарування амністії прямим військовим супротивникам є проявом високих християнських ідеалів та правових засад справедливості.

Окрім органів цивільної юстиції, зокрема, судових і прокурорських, була утворена військова юстиція. За розпорядженням Державного секретаріату ЗУНР від 16 листопада 1918 р. у Львові планувалось створити Найвищий військовий трибунал [12]. Військові обласні суди мали діяти в межах Львівської, Тернопільської й Станіславської військових областей.

Як і в Наддніпрянщині на Західноукраїнських землях складна воєнна ситуація на фронтах і наявність у тилу численних диверсантів і шпигунів вимагали створення більш мобільних органів, ніж звичайні військові суди. У відповідності до розпорядження Державного секретаріату ЗУНР від 3 грудня 1918 р. при кожній окружній команді були створені воєнно-польові суди, а в січні наступного року – такі ж суди груп «Північ», «Південь» і «Львів» [12]. Після переходу Української Галицької Армії за р. Збруч було дещо змінено структуру військово-судових установ. Розпорядженням від 16 липня 1919 р. створено воєнно-польовий суд Начальної команди Галицької Армії та воєнно-польові суди I, II і III корпусів. Ці суди здійснювали судочинство щодо військовослужбовців тих частин, як і підпорядковувалися Начальній команді Галицької Армії.

Висновки. Характеризуючи християнські засади судочинства в роки української національної революції 1917-1920-х рр. варто зауважити, що кожна з форм державності, яка існувала на Україні в революційні роки характеризувалася специфічними рисами як правової системи так і норм судочинства. Спільними рисами правової системи, як для Директорії так і для ЗУНР була рецепція основ права в імперій попередниць, однак запозичення цих норм відбувалося у відповідності до специфічних умов суспільно-політичного розвитку країни та зовнішньополітичних чинників, які через постійний військовий стан формували особливі умови розвитку судочинства, скеровуючи його в рамки жорстких військово-польових норм.

Список використаних джерел

1. Бурачинський Осип [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/18/050Burachynsk.pdf>.
2. Вісник державних законів для всіх земель УНР. – 1919. – Вип. 7.
3. Вісник державних законів для всіх земель УНР.; 1919.– Вип. 5.

4. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки 1918-1920: Документи і матеріали: У 2 Т. / Відп. ред. В.Верстюк. – К. : Ви-во. ім. Олени Теліги, 2006. – Т.2. – 744.
5. Збірник законів, розпорядків та обіжників. – Станіслав, 1918. – 168 с.
6. Історія держави і права України. У 2-х част. / За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В.Д. Гончаренка. – К., 2003.
7. Клочков В. Прокуратура України часів УНР, Гетьманату та Директорії / В. Клочков // Вісник прокуратури. – 2001. – Т. № 1. – С. 105-108.
8. Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України. 1917-1920: Підручник / О. Л. Клочков, М. Л. Копиленко. – К. : Либідь, 1997. – 208 с.
9. Кравчук М.В. Правові основи будівництва Національних Збройних сил України в 1914-1993 рр.: Історико-правове дослідження. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – 257 с.
10. Органи охорони правопорядку та судова система ЗУНР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sites.google.com/site/igroupteamsite/istoria-derzavi-ta-prava-ukraieni/organi-ohoroni-pravoporadku-ta-sudova-sistema-zunr>.
11. Республіканські вісті. – 1918. – 4 грудня.
12. Рум'янцев В. О. Судова система в Україні в період «Української революції» 1917-1921 рр. / В. О. Рум'янцев // Загальнотеоретичні й історичні проблеми правової науки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pz/2009_100/100_5.pdf.
13. Українське державотворення: не витребуваний потенціал: Словник-довідник / За ред. О. М. Мироненка. – К.: Либідь, 1991. – 560 с.

Черник Н. С. Християнские принципы судопроизводства периода Директории УНР и ЗУНР

В статье осуществляется анализ развития системы судопроизводства периода Директории УНР и Западно-Украинской Народной Республики. Определяется степень влияния христианских правовых идей на нормы судопроизводства, степень их практической реализации и влияния на процессы государства в период национально-освободительной борьбы.

Ключевые слова: Директорія, УНР, ЗУНР, система судопроизводства, суд, рецесіювання, воєнне судопроизводство.

Chernik N. S. Christian principles of justice the Directory UNR and ZUNR

The article analyzes the development of the judiciary and the Directory of the UNR West Ukrainian National Republic. Determine the measure of the influence of Christian ideas in legal proceedings rules, the degree of their implementation and impact on processes of state formation during the national liberation struggle.

Key words: directory, UPR WUPR judicial system, court retsepiyuvannya, military justice.

